

Losonczi Alpár

## Hogyan lehetséges nézni<sup>1</sup> az ordoliberalizmust foucault-i távlatban?

**Absztrakt:** Az ordoliberalizmus értelmezése fontos helyet foglal el Foucault gondolkodásmódjában, és általa megmutatható, hogy milyen irányba mozdult el reflexivitása a múlt század hetvenes éveinek második felében. Ahhoz, hogy fényt derítsünk arra a tényre, hogy miért fordult a francia gondolkodó a gazdasági meghatározottságot megjelenítő, és az európai egységesülést is befolyásoló ordoliberalizmus felé, szükséges figyelembe venni: a) a politikai-gazdaságtan különleges helyét a modernség történetében; b) a liberális naturalizmus gyengeségeit; c) az igazság „politikai gazdaságtanát”, és az igazság piaci determináltságát; d) az észszerűség variabilitásának dinamikáját a kormányozhatóság szempontjából. Foucault magas polcra helyezi az ordoliberalizmust, mert úgy látja, hogy meghatározott operacionális válaszokat ad azokra a kérdésekre, amelyek foglalkoztatták őt, így azokra, amelyek a modernség („Nyugat”) kettős vonatkozásrendszerére utaltak – a modernség egyszerre képes „individualizációt”, és „totalizációt” szorgalmazni. Ezenkívül a kormányozhatóság gazdasági nyomatékú ordoliberalis alakzata a piacot az igazságpolitika kontextusában juttatja érvényre. Ugyanakkor, Foucault eljárása, amely egyszerre reagál az erőszaktilti nyugatnémet politikai helyzetre, és követi gondolkodásának első logikáját, problémákkal jár együtt. Milyen következményekkel jár ugyanis az ordoliberalizmus igazságteremtésének magasztalása a hatalom és az erőszak tolmácsolása szempontjából?

**Kulcsszavak:** ordoliberalizmus, kormányozhatóság, igazság, hatalom, erőszak, politikai gazdaságtan

1 Ez egy parafrázis, Scott (1998). Hogyan lehetséges nézni egyáltalán foucault-i távlatban? (Tellman 2009: 8).

Dacára annak, hogy terebélyes szakirodalmi anyag áll a rendelkezésünkre az életmű kapcsán, újra és újra szembesülünk azzal a jelenséggel, hogy hermeneutikai inkongruencia áll fenn az akadémiai beszédmód szabályainak alárendelő értelmezés és Michel Foucault különféle megnyilatkozásai között.

Egyáltalán hogyan lehetséges *kongeniális* viszonyulást tanúsítani *A szavak és a dolgok* szerzőjével kapcsolatban? Hogyan lehet értékelni koncepcióit? Lehet-e a tudományos művek kapcsán hangoztatott „inkonzisztencia” vádjával élni műveinek összefüggésében? Hogyan tudjuk beilleszteni a procedurális érvelés menetébe és a logikai ellenőrzéshez kapcsolódó tudományos beszédmódba azt a gondolkodást, amely leszögezi, hogy a „tudományos bizonyítás csupán egy bejáródott szertartás” az „igazság történetében”, hogy a tudomány által előfeltételezett „ismeretelméleti”, valamint „egyetemleges alany csupán egy történelmileg meghatározott” jelenség, méghozzá a „modalitások aggregátumának” fényében (Foucault 2003: 23, 238)?

A mindenfajta megkötöttség elől szökő Foucault számtalanszor hangot adott a gondolatnak, hogy ki szeretné vonni eljárásait a mértékadó tudományos-módszertani minták területéről, valamint, hogy arra törekszik, hogy megrendítse ugyanezen tudományos mechanizmusok magától értetődő előfeltételeit – gyakori negatív jellegű meghatározásai (például a weberi ideáltípusokkal, vagy akár a strukturalizmusra alapozó beállítottsággal szemben<sup>3</sup>), amelyekkel a diskurzusteremtésre vonatkozó *másságkeresés* óhaját jelenti be, erőteljesen példázzák ezen igényét. Nem utolsósorban a sokszor tárgyalt tudás/hatalom páros is ebbe az irányba mozdítja el a gondolkodását. Hovatovább, az önmeghatározás különféle folyamataiban Foucault egyértelműen kijelenti, hogy a szokványos tolmácsolási mércék a gondolkodása kapcsán megtévesztőek.

Amint tudjuk, ő nemcsak – a tudományos beszédmód szempontjából – kihívó módon „kísérletezőként” (és nem „elméletíróként”) mutatja be magát, aki számára ugyanezen diskurzus érvényben lévő céleszközei, valamint eljárásaspektusai nem irányadóak, hanem úgy, mint akire a tudományos koherencia bevett ellenőrzési kritériumai sem érvényesek (Foucault 1994a: 42). Így a folytonos „kísérletező” nem bízta magát a „dedukció” módszertani teljesítményeire sem, amelyek alapján „általános elveket” lehetséges „egynemű módon” alkalmazni a „társadalom különböző területeire”. Hivatkozik ugyan a „módszerre” mint mérvadó tevékenységre, mint a reflexív munka horizontjára, amelyet működtet, ám a módszer nem az előre kikövezett, stabilizált, kidolgozott, az igazság felé terelő, „rendszerterítő” királyi út megvalósulását jelenti, hanem maga is a radikális kísérletezés örvényébe kerül: „soha nem tudom előre, hogy milyen [...] módszert fogok használni. Minden könyvem arra szolgál, hogy meghatározom a tárgyat, és megformáljam az elemzés menetét” (Foucault 1994a: 42). És különösen provokatívnak bizonyul az a helyzet, amikor egyenesen azzal a gondolattal él, hogy a „kísérletezés” előre meghatározhatatlan kimenetelei és a szöveg úgyszintén „experimentális” jellege, valamint a textus görgetése

2 A tanulmány a megjelenés alatt álló szerb nyelvű, ordoliberalizmusról írt monográfiám egyik fejezete (Akademska knjiga, Novi Sad 2023 és néhány gondolatot átvettem, Losoncz 2020).

3 Az olyan állításokra gondolok példának okáért, amelyek elutasítják a strukturalizmus címkéjét (Foucault 1994a: 52).

fölött érzett „élvezet” okán ő voltaképpen még az „általa leírtakkal” sem ért egyet „maradéktalanul” (Foucault 1994a: 42). Ezek az elmozdulások, önmegkülönböztetések minden kétségen felül „dekonstruktív” impulzusokat teremtenek az akadémiai diskurzus számára.

Jelentékeny gondolkodók esetében valójában mindig számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy a megközelítésüket erősen közvetített jellegűvé teszi a tény, hogy nemcsak az opusra rakodnak rá a szaporodó akadémiai és nem akadémiai értelmezések, hanem a különféle interpretációk kapcsán szerzői, önreflexív replikák tolnak a felszínre. És ilyen tisztázó célzatú megnyilvánulás, távolságtartó gesztus garmadával találkozhat az életműben. Így a Foucault-munkásságot befogó hermeneutikai jelentések nagy utat tesznek meg, egyúttal a leírt szövegek, az interjúk és természetesen az értelmezési mozgásrendek különféle irányai között közlekedve. Tüneteszerű, hogy Foucault (2003: 237) minduntalan különféle retorikai fordulatokkal tűzdelt, már-már irritált vitát folytat a vonatkozó értelmezésekkel, főképpen azért, hogy akadályokat gördítsen minden olyan hozzáállás elé, amely elgondolása szerint torzítja, túlságosan szűk keretbe szorítja, vagy éppen (metafizikai) szólamokra, „feltáruló” „apofantikus” „igazságokra” egyszerűsíti a gondolkodását. Figyelembe véve az imént szóba hozott „kísérleti” beállítottságot, egyáltalán nem tekinthető meglepetésnek, hogy az elméleti proposíciókat rutinszerűen azonosító, standard verifikációs taglások könnyűnek találtatnak Foucault mérlegén. Tehát, a francia gondolkodó tananyag az egyetemeken, tétel a vizsgákon, cikk a lexikonokban – minden ilyen esetben azonban fennáll a veszély, hogy kisimítják folyamatszerű, izgató, az evidenciákkal leszámoló gondolkodásának „gödreit”, és konformisztikus tézisgyártó „elméletíró” fabrikálnak belőle.

Mindenképpen az imént szóba hozott értelmezések sorába tartoznak azok a megnyilvánulások is, amelyek a foucault-i gondolatvilágot a hatalom, mint „prima causa” felől világítják meg. Azaz, kemény elutasításra kerülnek azok az interpretációk, amelyek azt sugallják, hogy Foucault csupán felcserélte a mindent átfogó metafizikai elvek egyikét egy másikkal, jelesül a hatalommal. Ha fennáll dühös replika Foucault részéről, akkor az egészen bizonyosan azokkal szemben jut kifejezésre, akik őt a Hobbes-tól errefelé kibontakozó hatalomelméletek rubrikájába sorolják be, és azzal a váddal sújtják, hogy a hatalomnak meghatározó, fölérendelt erőt tulajdonít.<sup>4</sup> A hatalom ugyanis számára nem olyan „feltétlenség”, amely „apriori” magyarázó elvként szerepelhet az elemző gondolkodás számára, semmiképpen nem metafizikai támaszték, nem „elvonat elv”: ellenkezőleg, bonyolult „morfologikus” viszonylatokban megjelenő dimenziók sora, amelyek megvilágítása kitartó munkát és magyarázatot igényel. Hovatovább, Foucault kapcsán óvatosságnak kell lennünk a hatalom esetleges „ontologizálása” kapcsán is – inkább „stratégiai” és „heurisztikai” logikát érhetünk tetten esetében (Toscano 2019: 10). A hatalom a „valóság működtetője”, és mint ilyen, mondjuk a pszichiátria esetében az örülettel szemben álló „túlhatalom” is egyben, de nem a valóság „metafizikai lényege” (Foucault 2003: 143).

És Foucault (1994a: 91) ugyanilyen ingerülten válaszol azoknak is, akik azt vetik a szemére, hogy normativitás híján, és a dedifferenciáció logikájától hajtva, a mindenfelé szétterülő hatalom távlatában (az „éjszakában minden téhen fekete”) egybemossa a liberális demokráciákat a „totalitáriánus rezsimekkel”. Való igaz, hogy Foucault kritikai felépéséhez hozzátartozik például az az állítás, hogy a náciizmust nem tekinti valamilyen

4 Hogy ez miért nem felel meg a valóságnak (Lindner 2006: 597).

elhajlásnak a nyugati történelem alakulásának a szempontjából – bizony lehetne itt találni közös pontokat a frankfurti kör, és egyéb baloldali fasizmuselméletek idevágó gondolataival –, hiszen rámutat azokra a jellegzetességekre, amelyek folytonosságot jelentenek. A náci nem eszeltek ki semmi újat, csak továbbmozdítottak egy korábbi gondolatot.

Ám ebből még nem következik automatikusan az – úgymond – absztrakt hatalomfilozófiából származtatható „dedifferenciáció” tézisének igazoltsága. Foucault ugyanitt említi egy olyan mechanizmust, amelyet aztán nem akná ki az életműben, nevezetesen a „hatalom átvitelének” folyamatát. Eszerint a hatalom *nem* abszolút mivoltának jele, hogy az adott hatalmi mechanizmus „vándorolhat” egyik társadalmi övezetből a másikba (a jelzett példa: a katonaságból az oktatásba), és ugyancsak átkerülhet az egyik társadalmi formációból a másikba (Foucault 1994a: 91). Foucault példája a koncentrációs tábor kiötlő Anglia, amely ugyanakkor semmi szín alatt nem nevezhető „totalitáriánusnak”, noha lehetővé tette, hogy e tábormódozat szisztematikus pozícióra tegyen szert bizonyos rendszerekben – a „vándorlás” itt azt jelenti, hogy egy hatalmi intézmény egy önmagát liberálisnak nevezett rendszerből átkerül egy olyan rendszerbe, amely szemben áll a liberalizmus alaptételeivel.

Tovább bonyolítandó a kérdéskört, meg kell jegyeznünk, hogy adódnak olyan helyek az életműben, amelyek a modern társadalom „totalizációs tendenciáiról” értekeznek – lásd alább a modernség embere fölé boltozódó politikai kényszerek fajtáit. Vagyis Foucault ugyan tényleg nem vádolható azzal, hogy hatalomgondolataival eltünteteti a releváns különbségeket, de az is bizonyos, hogy gondolatmenetei provokatív éllel bírnak azok számára, akik úgy hiszik, hogy az egyén védelmére esküvő, hatalmi felosztásokat igénylő liberalizmus *per se* immúnis a „totalizáció” veszélyére. És kapcsolatban áll mindez azzal a meggyőződéssel, hogy a „nyugati politikai ész”, és „politikai észszerűség” ténykedését satuba szorítja egy „kegyetlen antinómia” (Foucault 1994a: 815), méghozzá annak okán, hogy *egyszerre* állnak fenn a „pusztítás rettenetes”, és az „egyen életéről gondoskodó” mechanizmusai. Később látnunk kell, hogy ez az egyébként kidolgozatlan gondolat vonatkoztatható éppen a neoliberais kormányozhatóságra.

Mindenesetre Foucault gondolkodásának fő irányát nem lehet elválasztani attól az igénytől, hogy beavatkozzon a hatalomelmélet területén – elvégre nem véletlenül állítja, hogy mindhiába foglalkozott egy sereg elmélet a modernségben a hatalom kérdéskörével, „senki sem tudott számot adni a hatalomról” (Foucault 1994a: 83). Ezen széleskörű diagnózis mégiscsak azt sejteti, hogy Foucault komoly ambícióval lép fel a hagyomány vonatkozásában. És különös energiát fektet abba, hogy úgy „kísérletezzon”, (a kísérletezés pedig: „fikció”) a hatalom jelenségével, hogy az általa gyakran bírált „elvontság” helyett az a „konkrét” elemzés, a „konkrét harcok” szintjén tűnjön fel (sokak számára ezen orientáció gyanúperbe hozta Foucault-t, miszerint egyoldalúan a lokálist részesítette előnyben az univerzáliással szemben, amelynek leszállította a rangját: ennek azonban ellentmondanak, mondjuk, explicit kijelentései az univerzalizmus „elévülhetetlenségéről” [1994a: 232] valójában arról van szó, hogy Foucault kerülőutat keres az univerzalizmus artikulációja kapcsán). Azon törekvése, hogy a „konkrét” (adódnak olyan helyek is, ahol az „empirikust” használja [Foucault 1994a: 225], másutt arra utal, hogy a „történelmi feltételeket”, „történelmi észszerűséget” kell látóhatárként tisztelni, de a „gyakorlat” fogalma is mozgósítható az „elvontsággal” szemben) mozgásában ragadja meg a hatalom (pontosabban a

hatalmak) dinamikáját, hogy operacionalizálja a „modalitásszerű” hatalmak „kapilláris” megnyilvánulását („hogyan működik a hatalom”, azaz, „hogyan működtetik a hatalmat”) pontosan arról tanúskodik, hogy a hatalom kérdése tényleg központi szerepet játszik a gondolkodásában.

Ténylegesen a hatalom létezésére-létrejövésére utaló erős reflektáltság nélkül még azt a foucault-i „egzisztenciális”, ellenállási potenciálokat tartalmazó célkitűzést, pontosabban „legfőbb célt”, sem érthetjük meg, miszerint fel kellene szabadulnunk a ránk mért azonosságképletek igája alól, vagyis „nem szabad elfogadnunk azt, amik vagyunk” (Foucault 1994a: 232). Ugyanis két párhuzamos, egymást kiegészítő jelenség, „két politikai kényszer” béklyóz bennünket: a megszervezett „individualizáció”, és a dirigált „totalizáció” – mindkettő a „modern hatalom” sajátja, és mindkettő *előírt* azonosságformákat léteztet.

Az így feltárt hatalomelemzés kontextusában kell érteni azokat az önreflexív jellegű kijelentéseket, amelyek arról szólnak, hogy Foucault milyen egyéb vezérfonalak mentén építi a gondolkodását. Íme: „az én témám általában nem a társadalom, hanem az igaz/hamis diskurzusa, az olyan területek, tárgyak korrelatív formációja, valamint diskurzusok együttléte, amelyeket igazzá, és hamissá lehet tenni...” (Foucault 1994a: 33).

Az igaz/hamis differenciál, az igazság történelmi perspektívába való helyezése persze nem független a hatalom „gazdaságától”, és erre az állandóan teremtődő és újrateremtődő különbségalakzatra lehet felfűzni Foucault egyéb kontrasztív kategóriáit is. Így ennek alapján tudjuk meg, hogy a *Felügyelet és büntetés* írója nem az észszerűsítés „sötét” történetét tartja szem előtt *à la* frankfurti kör, amely az eszközszerű észszerűség végzetes túlsúlyát pillantja meg a kései kapitalizmusban, vagy nem valamilyen viselkedésdetermináló „antropológiai kodifikációt” juttat érvényre, hanem az *igazság* „politikai gazdaságtanát” érvényesíti (Foucault 1994a: 27). Ami azt jelenti, hogy az igazság, amelyet nem „lényege”, hanem „működése” okán vizsgálunk, olyan „gyakorlatok” összegződése folyamán jön létre, amelyek „sem igazak”, sem „hamisak” (Prozorov 2022: 47). Ez a „politikai gazdaságtan” nem kívánja kilúgozni a hatalmat az igazságból: nem mossa egybe az igazságot a hatalommal, csak azt sugallja, hogy az igazság, amely megannyi „kényszer” hatására formálódott, „őrzi magában” a hatalom nyomait (Foucault 1977: 16–26).

És ezen reflexivitás közvetítésével bomlik ki Foucault fogalomstratégiájának azon aspektusa is, amely a 20. századi francia és német filozófiában nagy karriert befutó „eseményre” utal. Pontosabban egy egész „program” rajzolódik ki, amely ellentételezve a „történetészek” eljárás módjait az „esemény” szinguláris vonatkozásaival való „szembesülést” helyezi előtérbe.

Valójában erős összefüggérendszer áll fenn az igazság „politikai gazdaságtana” és az „esemény” kidomborítása között.<sup>5</sup> Foucault még a múlt század hetvenes éveiben különbséget tesz az „igazságesemény” és az „igazságbizonyíték között” – poétikus megfogalmazásában el kell választani az „igazságvillámot”, az „igazságegtől”, az „igazságot mint stratégiát”, az „igazságot mint szertartástól” (Foucault 2003: 238 – az én fordításom, L. A.).

Mindezzel máris roppant fontos kiszögellési pontokhoz jutottunk témánk szempontjából. *Először is*, fontos lesz majd, hogy a kormányozhatósággal kapcsolatos eszmefuttatás kulminációs pontja az a pillanat, amikor Foucault a piac ármechanizmusában az igazság

5 Az igazságeseményt nem a megismerés felől érthetjük. A „sokk”, és a „hatalom” illik hozzá (Foucault 2003: 237).

megnyilatkozási helyét látja meg. Azt hangoztatja, hogy lehetséges a neoliberalizmuson alapuló kormányozhatóság, méghozzá azért, mert éppen a piac működése lehetővé teszi az igaz/hamis különbségének érvényre jutását. A piac<sup>6</sup> így „igazságmasinéria”. Kielégíti az igazságigényünket abban a korban, amikor az igazságért nem kezeskedik metafizikai lényeg, és az üresség övezi azt. Az igazság ugyanis: megkerülhetetlen horizont és „*index sui*” – „mindenben” adódik igazság, amely „megszakítatlanul” „átszővi a világot” (Foucault 2003: 235). Fontos viszont, hogy a neoliberalizmus kapcsán feltűnően tetten érhetjük az igaz/hamis differenciál működésmódját. És sikere abból adódik, hogy a „piaci forgalom igazságteremtő gépezetével” vonatkozik e tényre, és „intelligibilis” igazságformákat kínál.<sup>7</sup>

Másodszor, amikor felmerül az a kérdés, hogy találhatunk-e egyáltalán „*oksági*” mechanizmust annak kapcsán, hogy történelmileg miért tört a felszínre ellenállhatatlanul a piac mint az „igazság közege”, Foucault *határozottan leszögezi, hogy ez nem lehetséges*. A piac által közvetített igazság kapcsán csak azon kell iparkodnunk, hogy megértsük, hogyan lehetett mindez „intelligibilis” a Nyugat számára, és hogy egyáltalán miért vált ez „lehetéssé” egy történelmileg létező lehetőségspektrum keretein belül (Foucault 2004: 24, 35). Mindeközben Foucault rejtélyes módon „poligonális” vagy „poliéderszerű viszonylatokra” hivatkozik, amely magában foglalja egy történelmi szituáció indeterminatív módon egybekapcsolódó vonatkozásait – nem véletlen, hogy amidőn a neoliberalizmus paradigmátikus *homo oeconomicus* alakjáról szól, megismétli ugyanezt a gondolatot (2004: 275), miszerint nem lehet ezen alakzat mögé nézni a reflexív áttetszőség céljából, hanem arra kell ismételten törekednünk, hogy „intelligibilissé” tegyük a jelenséget.

Az oksági magyarázatok horderejének delegitimációja pedig arra a „kísérletező-re”, a fikcióteremtőre világít rá, aki nem a reflexió transzparenciáját, vagy az előíró jellegű propozíciók keresztülvitelét, hanem saját bevallása szerint a kísérletező jellegű „problematizációt” célozza meg. És ebben mintaszerűen összegződik a foucault-i szándék. Hiszen az, amit problematizációnak nevez, ellenáll az „antropológiai állandókba” vagy a „kronológiai sorrendekbe” kapaszkodó magyarázatoknak, ellenben a sokszor emlegetett „modalitások” történelmi variabilitását képes megragadni (Foucault 1984: 35–39).

Viszont nem lehet a kormányozhatóság, és az „igazság elve” egymásra találásának tényét, vagyis azt, hogy a piac az „igazságot” mondja a kormányozhatóság viszonylatában” másképp értelmezni, mint egy különösen reprezentatív „szembesülést” egy olyan eseménnyel, amely, ahogy láttuk, kimagasló jelentőségű a (Foucault által gyakran homogenizált) Nyugat történelmének szempontjából. A neoliberalizmus pedig ebben a távlatban úgy jelenik meg, mint a „politikai gazdaságtani igazságképlet” *sajátos* formája.

A kormányozhatóság koncepciója a foucault-i színen, a hetvenes évek végén, magába szívja az elmondottakat – egyúttal olyan szempontokat vonultat fel, amelyek módosítják az addig létrejövő hatalomfilozófiát. Óriási irodalom halmozódott fel ezzel kapcsolatban, melynek egy része kiszélesíti a kormányozhatóság jelentéskörét olyan területekre, amelyek

6 A piac egészét az agnosztikus Foucault szerint *à la* Hayek nem lehet megismerni: a piac *egészét* illetően „vakok” vagyunk). A „vakság” fontos fogalom az okfejtésben (Losoncz 2020: 82).

7 Megfontolandó, hogy amennyiben összekötjük a neoliberalizmust az igazság utáni állapottal (*post-truth*), úgy hogyan lehetne értékelni Foucault igazságfilozófiáját. Lásd Prozorov (2022) okfejtéseit Foucault-ról a „post-truth” korszakában (ám nem a neoliberalizmus felől).

eredendően nem szerepeltek a foucault-i elgondolásokban más része azt tárgyalja, hogy milyen fokú újdonságokat hozott a kormányozhatóság kidomborítása annak szerzőnek, aki, mint tudjuk, azon munkálkodott, hogy megszabadítsa a decentralizált hatalom fogalmát az „alattomosnak” minősített „represszió” mintájától, valamint a jog-szuverenitás páros logikájától, és olyan „genealógiai kritika” (Saar 2007: 198) kimunkálásán fáradozott, amely érzékeny a „kontingenciákra” és a „diszkontinuitásokra”. Ugyanezen irodalom persze részletesen ábrázolja, milyen mozzanatok (pásztori hatalom, államraison, a lakosság kollektív horizontjának megjelenése stb.) teszik lehetővé a kormányozhatóság problémakörének kikerekedését. Terjedelmes irodalom mérlegeli azt a jelenséget is, hogy adódnak-e az okfejtésekben olyan mozzanatok, amelyek a kormányozhatóságban a hatalomhoz való nyugati hozzáállás egyfajta „megkoronázását” (Biebricher 2008: 387), azaz egy *evolúciós finalizmus* végpontját pillantják meg – ha ez megfelel a valóságnak, úgy árnyékot vet a „kísérletező” alapállásra, amely nem tűr semmilyen finalizmust. Még a progresszió nevében megvalósuló finalizmust sem, amely a „Jó derűs dominanciáját hirdeti a Rossz felett” (Foucault 1994b: 310), ahogy ezt Foucault a börtön kapcsán kifejtette.

Továbbá, csökkent-e, vagy éppen eltűnt a „kormányozhatóság” diskurzív keretein belül a Foucault által sokfajta formában elemzett „transzverzális társadalmi harcok” súlya? Egyáltalán miképpen lehetséges egybefonni a kormányozhatóság fogalomövezetét azzal az elgondolással, amely a hatalmat a „stratégiák összeütközésének” (Foucault 1994a: 225) minősíti, és saját elméletét a „változtatás” távlatába helyezi? Hiszen maga Foucault nehezíti módfelett a dolgunkat: tudunk olyan fontos szöveghelyekről (1994a: 237) is, amelyek úgy tűnik, hogy egyenesen felszámolják a hatalomban rejlő konfrontatív potenciálokat, és egyszerűen feloldják a hatalmat az irányítás (*gouvernement*) jelenségében.

Itt csupán néhány meghatározásra szorítokozom. A kormányozhatóság a központtalánított hatalom jelenségeinek újraproblematizációja abban a modernségben, amely, ahogy feljebb rögzítettem, szembeütközik a modernség „kegyetlen antinómiáival”, a „totalizáció” és „individualizáció” szimultán tendenciáival. Egyúttal olyan „politikai technológiáról” van szó, amely kizárva a „dologi közvetítéseket”, inter- és intra szubjektív anyagon dolgozik (Tellman 2009). Amennyiben magától Foucault-tól kérünk ugyanis segítséget, ő az „irányítás”-vezérlés jelenségét helyezi előtérbe, amelynek bensejében a hatalom logikája szerint a másik ember „cselekvésére” (*action*) utaló befolyásoló cselekvés áll – mindez egy „valószínűséggel” jellemezhető lehetőségtérben történik, azaz a kormányozhatóság mint „a hatalom végrehajtása nem más, mint az irányítás irányítása” (Foucault 1994a: 237).

Lényeges, hogy a kormányozhatóság egy komplex összefüggésrendszer keretén belül nyilatkozik meg, amely magában foglalja a létező „tudásformákat”, „hatalmi csomókat”, valamint az intraszubjektivitást (önmagunk irányítása) és a „politikai gazdaságtani” értelemben vett igaz/hamis differenciált. Vagyis: „A kormányozhatóság az alanyra utal, mégpedig a tudás révén. A tudás alakzatai és az önvonakozás immáron nem a hatalom pszeudoeszközeiként jelennek meg, hanem a kormányozhatóság artikulációs mechanizmusaiként” (Gros 1996: 67).<sup>8</sup>

Mindebben a politikai gazdaságtan a „metadiskurzus” (Lindner 2006: 596) szerepét játssza: a kormányozhatóság végül is arra a modernségre vonatkozik, amelyben a politikai

8 A definícióhoz azonban hozzáadtam az igazságpolitika mozzanatát is.

gazdaságtan konstitutív jelentésekkel bír. Nem tekinthető véletlennek, hogy Foucault (2004: 19) különös szerepet szán a politikai-gazdaságtani reflexivitásnak: így figyelemreméltó, hogy a kormányozhatóság tekintetében aláhúzza, hogy éppen e reflexivitás emelte be az igazság elvét az államraison logikájába.

Foucault persze a politikai gazdaságtant nem az antropológiai szubjektivitás meta-történelmi észszerűségére vonatkoztatja. Nem kiindulópontot jelent ezen észszerűség, hanem magyarázandó dimenziót. A „gazdasági észszerűséget” pedig, amely szervező erőként jut piedesztálra a neoliberalizmusban, a kormányozhatóság felől vizsgálja. Pontosabban, az észszerűség *csak* a kormányozhatóság távlatában jelenhet meg, tehát igazolható az ordoliberalizmus szempontjából is az állítás, miszerint „a kormányozhatóság elsőbbséget élvez az ésszerűséggel szemben” (Miller 2018: 126).

Így lesz a kormányozhatóság kérdése *a liberalizmus történelmi mutációival való számvetés* foucault-i specifikus példája.

### **Hogyan, és miért talál rá Foucault az ordoliberalizmusra a kormányozhatóság perspektívájában?**

Amikor Foucault az 1978–79-es tanévben azokat az előadásait tartja, amelyekben szóba hozza az ordoliberalizmust, a német irányulás inkább „kuriózumnak”, esetleg (nyugat) német belügynek számít, különösen ha összehasonlítjuk az ordoliberalizmus mai reputációjával. Tudniillik, azóta gyökeresen megváltozott a recepció helyzete: *pro* és *contra* álláspontok tömkelege taglalja az ordoliberalizmus kisugárzási határfokát (lásd pl. Hien és Joerges 2017; Biebricher 2018; Bruno 2019), ennek megfelelően élénken vitatják a hegemonikus német gazdaságpolitikára, valamint az Európai Unió gazdasági praxisára gyakorolt hatását, különös tekintettel az elmúlt évtizedben alkalmazott takarékoságpolitikára. Akik pedig Foucault szemüvegén keresztül tekintenek az utóbbi évtizedek európai szocio-gazdasági dinamikájára, az ordoliberalizmus és a kormányozhatóság között erős *ekvivalenciát* feltételeznek (Oksala 2017). Eszerint az ordoliberalizmus a kormányozhatóság *beteljesülése*, jelenidőtájt már csak az ordoliberalizmus közvetítésével férközhetünk a kormányozhatóság kérdéséhez. Szerintük az ordoliberalizmus ma az europaizált neoliberalizmus, az európai *homo oeconomicus* kormányzási kerete. Így Foucault egykori beavatkozása *via* takarékoság-, és német válságsemlegesítő politika új jelentéseket nyer, hovatovább az EU praxisa is a végigvitt kormányozhatóság távlatában jut kifejezésre.

Igaz, hogy Foucault ismerhette az EU építkezésének bizonyos szekvenciáit (Wegmann 2002) is, ám az akkori idevágó, inkább szerény recepció mégsem terelhetette figyelmét döntően az ordoliberalizmus felé. És noha az a liberalizmus megújódását sürgető neoliberalizmus nemzetközi viszonylataiban is részt vevő és tekintéllyel bíró jelentékeny képviselő, Walter Eucken (Kolev, Goldschmidt és Hesse 2019), akiről sokak számára megismerszik az ordoliberalizmus, már régen nem élt (1950-ben halt meg), Foucault azért bepillantást nyerhetett egy olyan reprezentáns munkásságába, mint amilyen az amerikai konzervatívok kedvence, Wilhelm Röpke (Becher, Becker, Rösch és Seelig 2021). Ám mindez nem lehetett elegendő az ordoliberalizmus paradigmaként való felállításához: hovatovább,

még a német recepció (amely később lendült fel erőteljesebben, Haselbach 1991: 12) sem adhatott biztos iránytűt – nem beszélve arról, hogy az ordoliberalizmust mindig eszmei riválisok vették körül. Noha Foucault ezzel nem sokat törődött, sokféle ágazó narrációjában implicite feltételezte az ordoliberalizmus hegemon pozícióját, kiváltva ezzel azok bírálatát, akik úgy gondolják, hogy az ordoliberális kormányozhatóság gondolatrendszere „immúnis a tapasztalat elemeire” (Abelshausen 2011: 163; Böhm és Martin 2022). Összegezve, Foucault fellépése előlegezőnek bizonyult.

A Foucault-recepció előszeretettel boncolgatja azt a tényt is, hogy intenzív érdeklődésére befolyást gyakorolhatott a zavaros (nyugat)német szituáció. A jelzett időszakban tapasztalhatta a Vörös Hadsereg Frakció fokozott terrorisztikus aktivitását, ugyanakkor a visszavágó-rendteremtő állam, a „militáris demokrácia” (Hannah 2012) „represszív” ténykedését is. E tekintetben jegyezhetjük azokat a kommentárokat is, amelyek szerint Foucault kritikája a duzzadó „államfóbiával” kapcsolatban voltaképpen a (nyugat)német konstelláció visszhangja. És a biztonságpolitikára, a modern társadalommal kötött „biztonsági paktumra” irányuló felújított foucault-i reflexiók is megfeleltethetők az adott politikai helyzet aspektusainak (Hannah 2012; Macey 292–296).

Aligha megkérdőjelezhető, hogy léteztek külsőleg közvetített motivációk *A biopolitika születése* szerzője számára, aki, ahogy ezt már közhelyszerűen emlegetik a recepciótörténetben, eltért az eredeti célkitűzéstől, és nem a biopolitikáról értekezett közönségének, hanem elkanyarodott a neoliberalizmus felé – nem áll ez azonban messze a „kísérletezés” bizonytalan kimeneteleket teremtő logikájától. Ugyanakkor pontosan abban a mértékben, ahogy a kormányozhatóság az életmű meghatározó irányulásává vált, összegyűjtve, rekonstruálva, ám korrigálva a korábbi hatalomfilozófiai szempontokat, az ordoliberalizmus esetében tapasztalnunk kell a *belső* hajtóerőket és azokat az *endogén* motivációkat, amelyek Foucault-t az ordoliberalizmus felé mozdítják el.

Viszont számolnunk kell bizonyos dilemmákkal az ordoliberalizmus státusát illetően a foucault-i gondolkodásban. *Először* is, az ordoliberalizmus valójában a weimari Németország válságsújtotta keretei között kezdi pályafutását meghatározott protestáns forrásokra támaszkodva (Hien 2017; Krarup 2019), és természetesen mélyen beleágyazódva a német hagyományba. Valójában amikor Foucault megfogalmazza gondolatait az ordoliberalizmus kapcsán, akkor már az ordoliberalizmus második nemzedéke jelentkezik a színen (Ptak 2004: 110). És az ordoliberalizmus nem utolsósorban a „rend” (Böckenförde 2017; Böhm 1973)<sup>9</sup> applikációjával (a „rendből” kihüvelyezhető szabályok hangsúlyozásával) éppenséggel része egy olyan „metafizikával” telített tradíciónak, amely az érinthetetlen, emelkedett igazságot ki szeretné vonni a politika „kontingens” hullámszáiból (Scicluna és Auer 2019; Losonczi 2021) – a metafizikát amúgy Foucault különféle formában ostorozta.<sup>10</sup> Az ordoliberalizmus metafizikai horizonttal aládúcolt piac-, és kapitalizmusdiskurzus, amely úgy állítja, hogy a piac „gazdasági-jogi rend”, hogy a jog, a szociológia, a filozófia és a közgazdaságtan elemeit elegyíti – teszi ezt oly módon, hogy a foucault-i hatalomgondolkodásból számtalan bírálatot olvashatnánk ki *pontosan* ezzel kapcsolatban.

9 A rend fogalma jelentékeny a német gondolkodásban, lásd pl. Carl Schmitt esetét (Kaiser 1988).

10 A rend túlzott hatalmáról a rend hiányával szemben (Foucault 1994b: 310).

Továbbá, a foucault-i ordoliberalizmus külön gondolkodóba ejti mindazokat, akik a történetírás begyakorlott módszertanával élnek: így beszámolhatunk olyan lamentációkról, amelyek nem tudnak zöld ágra vergődni azzal a ténnyel, hogy Foucault jónéhány vonatkozásban szembemegy a most már meglehetősen széles német ordoliberalizmus-recepcióval (Hesse 2006: 193). Számunkra azonban továbbra is mérvadó, hogy Foucault alapvetően nem történelmi-empirikus narrációt hozott létre, hanem úgy kell közelítenünk hozzá, hogy figyelembe vegyük útmutatásait: eszerint az ordoliberalizmus egy reprezentatív irányulás – Foucault világosan megállapítja, hogy a „*német neoliberalizmus elméletileg fontosabb*”, mint a neoliberalizmus többi formája (Foucault 2004: 81) – amely „intelligibilissé” teszi, „problematizálhatóvá” alakítja a kormányozhatóság és a hatalom-konfiguráció kérdését a II. világháború után.

*Ad analogiam* ugyanazt az eljárást hitelesíthetnénk, amit Foucault emleget Jeremy Bentham kapcsán, amikor explicite kijelenti, hogy a „panoptikon” nem egzakt láttelet a börtönökről a 19. században, hanem „programszerű kutatási” irány, hogy megismételjem a megfogalmazást, egy valószínűségek által barázdált térben. Az ő ordoliberalizmusa a kormányozhatóság távlatában értett liberalizmusfejlemény, amely mögött különféle egymáshoz kapcsolódó történelmi dinamikák állnak.

Amennyiben ugyanakkor behatóan megvizsgáljuk az ordoliberalizmusra irányuló foucault-i előadásokat, akkor kénytelenek vagyunk látni, hogy *helyenként* ő maga is áttöri az „intelligibilissé tevés” kereteit, és átlép az empiricitás terepére (hiszen szóvá is teszi, hogy szokásával ellentétben élettrajzi adatokat sorjáz az előadásokban; vagy annak érdekében, hogy bizonyítsa az ordoliberalizmus hegemoniáját (Nyugat)Németországban részletezi a megfelelő dimenziókat, mint mondjuk Alfred Müller-Armacknak az adminisztrációban való részvételét; de ide tartozik Friedrich Hayek és az ordoliberalizmus relációja is), ami mégiscsak lehetővé teszi kritikusaiknak a szokványos verifikációs kritériumok számonkérését. Ugyanezen helyek nem ritkán elbizonytalanítanak a szelektivitás kapcsán: miért nem hozza például szóba az ordoliberalizmus meglehetősen ellentmondásos viszonyulását a fasizmushoz (Ptak 2004: 26), minthogy a fasizmus kérdéskörének amúgy külön figyelmet szentel? Miért nem tanúsít érdeklődést az ordoliberalizmus nemzetközi disszeminációja iránt (Germann 2021; Slobodian 2018), mivelhogy az előadásokban a politikai gazdaságtani reflexivitás úgy integrálódik az államraison logikájába, hogy lényegében egy államközi viszonylatokat meghatározó „nemzetközi tér” bontakozik ki? Miért nem boncolgatja tovább az ordoliberalizmus politikai gazdaságtan repertóriumát?

Egyébként a biopolitika témakörét meghirdető előadások valójában három neoliberalizmus formával számolnak, az amerikai „anarcholiberalizmusnak”, „anarchokapitalizmusnak” nevezett irányzattal, az ordoliberalizmussal, és az akkor még csak éppen erősödő francia neoliberalizmussal is – utóbbi kapcsán szintűgy rögzíthetjük, hogy Foucault anticipatórikus módon lépett fel, hiszen az előadások után, tehát a nyolcvanas évek elején, csakugyan lejátsszódik egy neoliberális francia fordulat, méghozzá a szocialisták felől, amely rányomja majd a bélyegét az EU számára oly fontos német–francia viszonyok alakulására is (Mitchell és Fazi 2017: 77). Foucault úgy ad előnyt az ordoliberalizmusnak az említett irányzatok között, hogy ezen irányulásnak a (nyugat-)németországi szituációra vonatkozó befolyását dicséri különösképpen. Noha hosszan beszél arról, hogy a

(neo)liberalizmus Amerikában egyfajta „habitust” képez, és hogy „államteremtő” jelleggel bír, ugyanezen vélemény jut érvényre az ordoliberalizmus kapcsán is, hiszen az is államteremtő szerepkörre tesz szert a vesztes háború után. Voltaképpen azért is méltatja az ordoliberalizmus kivételes teljesítményét, mert a posztnáci időszakban úgy emeli be a konkurenciát működtető piaci racionalitást a kormányozhatóság központjába vonatkoztatási pontként, hogy most a „gazdaság, a gazdasági növekedés adja a szuverenitást [...] méghozzá az intézmények, és az intézmények játékának közvetítésével” (Foucault 2004: 85). Majd ugyanitt az a szerző, aki korábban félreérthetetlenül fejtegette, hogy az önálló értelemmel bíró államelmélet nem foglalkoztatja, a következőket mondja: „az állam folytonos genezise, genealógiája a gazdasági intézmények alapján” (Uo.).

Ezekben a mondatokban sok minden megtalálható, ami fontos Foucault számára: a neoliberalizmus intézményközvetítettsége, pontosabban a „játék” nietzschei, deteleologizált, fogalmának intézményes variánsa, és a korábbi munkásságra vonatkozó remiszenciaként a genealógiai államfogalom, amiért most a teremtető erejű gazdasági intézmény élete kezeskedik. És mindehhez hozzáadódik a felpörgetett gazdasági dinamika révén helyreállított szuverenitás képe, amely kompenzálni hivatott a romba döntő német vereséget. *A hatalom transzferje, hogy Foucault itt egyik már szóba hozott fordulatát parafrázáljam, az ordoliberalizmusnak köszönhetően a politika szférájából a gazdaság terénümára kerül.* Hozzáadhatom, hogy az ordoliberalizmus a gazdaságot juttatja érvényre mint kormányozhatósági logikát, amely megszabja a szubjektivitás vonatkozásrendszerét is (Bazzicalupo 2016). Sajátos színben tűnik fel itt tulajdonképpen a szuverenitás, amelyhez korábban a halál rettenetes „hatalma”, a „halálosztás” ultimatív ereje kapcsolódott. Sőt mi több, néhány évvel ezen előadások előtt Foucault azt mérlegelte, hogy a központosított szuverenitás logikája ugyan mindig a testre vonatkozik, de nem juttatja jogaihoz az egyént, legfeljebb a szuverén „fölérendelt” „individualitását”, ezért igazi kifejeződési formája a „háború” és az „erőszak” (Foucault 2003: 23 és tovább). És Foucault itt, miközben a gazdasági intézmények „végtelen játékához” idomított depolitizált szuverenitás, és ezen intéstúciók mintáihoz igazodó praxisát hangoztatja, akár valamifajta párbeszédbe is kerülhetne azokkal, akik legújabbban a *sajátos* német szuverenitásfogalmat analizálják (Mauil 2013; Kundnani 2015).

Foucault-tól függetlenül összekapcsolhatjuk az itt kibontott gondolatsort azzal a feljebb már rögzített állításával, miszerint a nyugati ész „antinómiája” abban a tényben található, hogy ugyanazon mechanizmusok rejtik magukban a „pusztítás” magjait és az egyénnel való törődés politikai technológiáját. *Ugyanis Foucault ordoliberalizmust célzó robusztus dicséretei mintha azt tükröznék, hogy a (nyugat)német útírány meggondolandó választ adott erre az antinómiára.* A hatalom olyan komplex morfológiája alakult ki, amely megszelídítette az antinómiát – noha itt ismételtlen erősbödhet a gyanúnk, hogy Foucault engedményeket tett az evolúciós finalizmusnak.

Nem említettem azonban az ordoliberalizmus értelmezése kapcsán azt, ami pedig elengedhetetlen, mégpedig a „liberális naturalizmus” jelentésváltozását. A természet ugyanis is horizontot jelent a cserét központi helyre állító klasszikus liberalizmus számára, és a liberalizmust nem doktrínaként, hanem „kormányzási gyakorlatként”, az államot sújtó „kritikai reflexióként” ábrázoló Foucault szimptomatikusan „írányítási naturalizmusról”

beszél. Híres diagnózisa szerint azonban a liberalizmus krónikus válsága mögött éppen a cserenaturalizmusra vonatkozó praxis gyengélkedése, legitimációvesztése állt, ahogy ezt a neoliberalizmus zászlóbontása és expanziója példázza a harmincas években, majd a világháború utáni periódusban.

Az ordoliberalizmus immáron nem hivatkozhat az emberi természetre mint olyan „transzcendentális” elvre, amely letéteményesíti a piaci csere zavartalan folyamatait, hanem a kormányzás *denaturalizációja* kell, hogy lejátszódjon. Nem az emberben is megmutatkozó „természet” tükörképe immáron a „piaci fluxus”. Eközben a természetről mint vonatkoztatási pontról lemondó ordoliberalizmus szinkronba kerül azzal a foucault-i orientációval, amely, ahogy ezt feljebb jeleztem, a hatalmat a „cselekvésre utaló cselekvés” aktusa révén magyarázza, amely az interszubjektív, és intraszubjektív aspektusok környezetében bomlik ki: „irányítani, azt jelenti, hogy strukturáljuk mások esetleges cselekvéseinek mezejét” (Foucault 1994a: 232).<sup>11</sup>

Végeredményben, az ordoliberalizmus azért kerül az „elméleti fontosság” legmagasabb polcára mert neoliberális „társainál” átgondoltabban juttatja érvényre ezt az objektum nélküli, „cselekvésközi” jelentések multiplikációjára alapozó kormányozhatósági keretet (Losoncz 2020: 73). A „rend” képe alapján berendezkedett, szabályok által övezett, intézmények által körülbástyázott piac effektív módon „strukturálja mások esetleges cselekvési” mezejét. Foucault ezt mondja összefoglalóként: *íme, lehetséges hatékony kormányozhatóság a liberalizmus „irányítási naturalizmusának” válsága után is*.<sup>12</sup> Ez válasz egyúttal azoknak, akik a tervezés és a piac kisarkított kettőssége között őrlődnek: az ordoliberalizmus nem „tervez” a centripetális keynesiánus állam modorában, nem óhajtja uralni a piacgazdaságot, hanem „szervez” (Foucault 1997a: 78), azaz kormányzási praxisának csúcsa a szervezési produktivitás.

Azt azonban hozzá kell tennünk, hogy Foucault rövidre zárja az okfejtést. Ugyanis, látni kell, hogy az ordoliberalizmus, mint a feléledt neoliberalizmus „doktrínájának” legfigyelemreméltóbb fajtája, *visszahozza* a természetet mint ezúttal *ideológiai-irányítási* horizontot. Hiszen kormányzásának hozadéka a társadalmi alternatívánélküliség, a lehetőségtartományok radikális szűkülése, a hegei értelemben vett, és itt parafrázált, „*naturalisztikus*” *pozitivitás*. A liberalizmus ablakán kidobott természet a neoliberalizmus közvetett naturalizációjának alakjában tér vissza megváltozott formában. A következő idézet ezt bizonyítja: „a neoliberális kormányozhatóság, *nemcsak, hogy elfogadtatja, hanem naturalizálja is magát, minden más a lehetetlenség övezetébe szorítva* [...] minden más megvalósítása elképesztő költségeket jelentene, és gazdaságilag a lehetetlenség szférájához tartozna. A piac nem-naturális jellegzetességei ellenére, naturalizálódnak a politikai-gazdasági viszonyok...” (Miller 2018: 118 – kiemelés a szerzőtől). Ezen szerző a „nem naturális naturalizáció” kifejezésével él, ám lehetséges, hogy célszerűbb lenne a naturalizáció, és a *denaturalizáció* dialektikájáról szólni.

Foucault számára azonban, lévén, hogy közismerten távolságtartó az ideológia szerepeltetését illetően, sem az egyik, sem a másik kifejezés nem nyerhet érvényt.

11 Foucault eljárása kétszeresen is redukív: a) a vezérlést kiemelve a kormányozhatóságnak történelem feletti jelentést kölcsönöz, b) a kormányozhatóság köréből kizárja a nem interszubjektív és a nem intraszubjektív mozzanatok, pl. a pénz irányítását (minderről lásd Tellman 2011: 286).

12 Elképzelhető, hogy Baudrillard, Debord és Marcuse a címzettek (Audier 2019: 44 – e tanulmány az ordoliberalizmussal foglalkozik, ám vonalvezetése különbözik az itt kifejtettétől); Audier 2012).

Nem „hideg szörnyeteg” az állam, jelenti ki deklaratíván Foucault, és variálja ezt a régi metaforát, hanem egy „kormányzási módozat korrelatívuma” (Foucault 2004: 9; Dean 1999). Igaz, az állammal kapcsolatban egy sereg óvatosságra intő megállapítást tesz: „nincs szíve”, „nincs bensősége”, nem „ház vagy egyház”, nem szabadna arról „álmodnia”, hogy „örök életű” lesz, és inkább folyamatszerűen, az „államosítás” folyamatszerű multiplikálódott kimeneteleként képzelendő el. A kormányozhatóság, és az állam viszonylata is folyton módosul az előadások folyamata alatt, a „korreláció” viszonylata mellett megjelennek olyan okfejtések, amelyek magába az államba helyezik a kormányozhatóság mechanizmusait – ami Foucault egyes értelmezőiben azt a gyanút keltette, hogy az állam, engedve a kormányozhatóság logikájának, felszívódik ugyanezen mechanizmusokban, elveszítve önálló jellegét (ezt bírálja Lindner 2006: 596).<sup>13</sup>

Mégis, az ordoliberalizmust befogó előadásokból kihallható az állam egyfajta igazolásának diskurzusa. Karakterisztikus tény, hogy a fasizmus kapcsán elutasítja a vádat, miszerint ott az állam túlhatalma jutott volna uralomra, ellenkezőleg, az állam lealacsonyítása és alárendelése ment végbe. A korábban már szóba hozott mozzanatot, miszerint szembe kell szállni az „államfóbiával”, abban a jelentéskörnyezetben fontolgatja, amely szerint elképzelhető, hogy ezt az irányulást a politikai száműzetést elszenvedő németek szorgalmazták a két világháború között (Foucault 2003: 78). Mellesleg, Foucault ugyan nem jelöli meg pontosan kikre gondol, spekulálhatunk mégis úgy, hogy gondolata nem felel meg teljesen a valóságnak: így a politikaelméletben ismeretes orientáció, a „realizmus” tényleg megannyi német „száműzetésben” lévő személyhez (pl. Hans Morgenthau) kötődik, ugyanakkor *nem* jár párban az „államfóbiával” (a németekről: Specter 2022).

Viszont Foucault nem is járhatott el másképpen az ordoliberalizmus kapcsán, minthogy kategorikusan elutasította az államot „szörnyetegként” bemutató koncepciókat. Azaz bizonyos, hogy az állam dehonesztálása kihúzta volna a támasztékot az ordoliberalizmus-értelmezés alól. Nem törhetett volna Foucault lándzsát az ordoliberalizmus kormányzási kapacitásai mellett, amennyiben nem tanúsított volna relatíve újfajta nyitottságot az állam ténykedésének irányába. Természetesen továbbra is érvényben maradt a régi intenció, miszerint a hatalomelemzést „ki kell vezetni” az állam területéről oda, ahol burjánzik a sokfajta formában megmutatkozó hatalom, és az államot legfeljebb a „megannyi, multiplikálódott viszonylat kodifikációjának” lehetne tekinteni, amely „szükségszerűen totalizál” (Foucault 1977: 16–26). És persze nem mellőzhető, hogy az ordoliberalizmus államkoncepcióját úgy affirmálja, hogy a kormányzási potenciálokat tolja előtérbe, és az államot az újrateremtődő piaci racionalitás fényében mutatja be.

Ugyanakkor Foucault előre megkerülte az ordoliberalizmussal kapcsolatos viták egyik legfontosabbikát, amely a *neoliberális kormányzás paradigmáját követő állam horderejére vonatkozik*. Milyen következmények adódnak a hatalomelemzés számára abból, hogy az állam hozzáigazítja intézményes infrastruktúráját a feljebb már emlegetett neoliberális „renaturalizáció” folyamataihoz? Mennyire járul hozzá ahhoz a jelenséghez, amelyet Foucault „önnormalizációnak” nevez – természetesen az újnaturalizáció keretein belül?

13 Valóban (Foucault 1977: 16–26).

Tudniillik, az „erős állam” szintagmája a kezdetektől fogva árnyékként követi az ordoliberalizmust (Ptak 2004: 25; Bonefeld 2012). A „rend” közvetítőjeként affirmálódó ordoliberalizmus és a reflektálatlan „tömegek” igazolhatatlan, amorf igényei iránti elutasító-lebecsülő, a két világháború között (és később is) virágzó álláspontok között léteznek metszéspontok – egy bonyolító érvelés még azt is hozzátehetné, hogy a hiedelmekkel ellentétben a náciizmus is hasonló álláspontokat érvényesített (Landa: 2018). Így a kritikai értelmezések az „erős állam” ordoliberalis fogalma mögött egy tekintélyelvű „hatalomkodifikációt” látnak, amely a gazdasági szabadság nevében gyakorol hatalmat, ám a mi fogalmainkkal élve, a *renaturalizált* „rend” nevében. Az ordoliberalizmus ilymód a szükségszerűen autoritatív váló neoliberalizmus melegágya, amelynek végrehajtási kapacitásait egy olyan technokrácia biztosítja, amely fölérendelt a plebejus-demokratikus szükségletartikulációkhoz képest.

A kevésbé kritikai hozzáállások viszont arra figyelmeztetnek, hogy az ordoliberalizmus mindenekelőtt a válságterápia mentén bontakozott ki, és a meghaladás érdekében kölcsönzött fontosságot az erős „beavatkozási” kapacitással rendelkező államnak (amelyet semmiképpen nem lehet kiegyenlíteni a keynesiánus elképzelésekkel, hiszen az ordoliberalizmus a kritika tárgyának tekintette a John Maynard Keynes-hez fűződő álláspontokat). Ez egy olyan államforma, amely a „jogi-gazdasági” rend „öréként”, „helytartójaként” lép fel, azaz az ordoliberalizmus előtt egy olyan államszerkezet szerepel, amely stabilitása, megszerzett tekintélye okán függetlenítheti magát akár a demokrácia mechanizmusából kinőtt érdekcsoportoktól is. Azaz az „erős állam” nem „diktatorikus” jellegű, hanem függetlenséget birtokol egy kavargó érdekkomplexummal szemben (a vitát lásd: Berghahn és Young 2012; Bonefeld 2012; Biebricher 2018).

Kérdés azonban, hogy mennyire segíthet Foucault az ebben a vitában való tájékozódásban?

És amennyiben Foucault különös súlyt helyezett az ordoliberalizmusra, nem feledkezhettünk meg a jog szerepköréről sem. Hiszen a jog az ordoliberalis diskurzus tengelye: ezen diskurzus középpontjában ugyanis a jog és a gazdaság meghatározó „nexusa” (Losoncz, Bunčić és Ivanišević 2019) áll. Az ordoliberalizmus számára a jog „teremtő erejű” a piaci-gazdasági rend, a nevezetes „*Wirtschaftsverfassung*” (gazdasági alkotmány) létrehozásának és fennmaradásának szempontjából, ráadásul képviselői azt a feladatot hangsúlyozzák, hogy, megint csak a rend érdekében, a jognak szabályokkal övezett korlátozó erővel kell fellépnie a veszélyeket hozó, akkumulálódó „gazdasági hatalommal” szemben – többek között ez az oligopóliumokkal szemben is mozgósítható elv sarkallt (tévesen) bizonyos értelmezőket arra, hogy az ordoliberalizmusban kapitalizmusellenes felhangokat véljenek felismerni (Hien és Joerges 2017; Hien és Joerges 2018; Biebricher 2018: 180).

Mármint, az a Foucault,<sup>14</sup> aki bejelentette, hogy ki kívánja iktatni a „szuverenitás jogi modelljét”, a reduktív elemzést, amely a „hatalmat a szuverenitás jogi konstitúciójára”<sup>15</sup> egyszerűsíti, vagy aki nem a „törvényre mint a hatalom megnyilvánulására”, hanem az „alkalmazott kényszerekre” szeretne figyelni, és aki gyakorta a jogot a filozófiával együtt a bírált „univerzalista” beszédmódhoz kapcsolta, rengeteg gondot okozott értelmezői

14 Történik mindez még a hetvenes évek második felében (Foucault 1997b: 59).

15 Amit azonban Foucault sem tisztázott le: a jurisdikció és a szuverenitás között nem lehet egyenlőségjelet tenni sem történelmileg, sem logikailag (Pal 2018: 117).

számára. Így akadnak olyan tolmácsolók, akik szerint Foucault kilúgozta a jogot egyáltalán a gondolkodásából, mások, finomítottabb álláspontot képviselve, kiemelik a jogok, és a törvények között felsejlő különbségeket, és arra utalnak, hogy nem lehetne figyelmen kívül hagyni konceptuális szinten sem, hogy az aktivista gondolkodó milyen sűrűn élt a jogokból következő „polemikus”, és „emancipatorikus” igényekkel (Hunt 1992; idézi Biebricher 2012; Gehring 2007; Cooper 2020).

Foucault szűkszavú az ordoliberalizmus jogfilozófiai alapállásával kapcsolatban, lényegesebb számára, hogy a magasztalt kormányozhatóság gazdasági perspektívájába helyezze a jogot (2004: 86). Az a tény azonban, hogy a „szervezett”, „kormányzott” gazdaság felől ábrázolja a „közjogot”, eltávolítja az ordoliberalis intencióktól, amelyek egyensúlyra törekedtek és meghatározó szerepet kívántak juttatni a jog „konstituáló” hatalmának – ezzel Foucault inkább egy amerikai neoliberális irányzat közelébe jut.

Tudniillik, fennáll egy olyan, a jog és a gazdaság viszonylatát értelmező befolyásos irányulás (*law and economics*;<sup>16</sup> Marciano 2007), amely a jogi normák működésformáit a „hasznosság” és a „kalkuláció” kereteibe helyezi. Eszerint a jog funkcionálása függ a gazdasági mércék, azaz a vonatkozó hatékonyság jelentéseinek érvényre jutásától: a jog közvetítőinek a piaci kalkuláció logikájához kell igazodniuk, azaz utánozniuk kell a piaci értelemben vett hasznosság mozgásrendjét. Az irányzat kritikusai szerint azonban mindez a jogi diskurzus alávetéséhez vezet, amely egyúttal felszámolja ugyanezen diskurzus önállóságát, és a jogban létező normativitást a piaci „kalkuláció” logikájára egyszerűsíti.<sup>17</sup> A mennyiségi értelemben vett hasznosság azonban nem lehet megingathatatlan vonatkoztatási pont az ordoliberalis jogfilozófia számára – nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az ordoliberalizmus egyébként is mindig bírálattal élt a mennyiségi dimenziókat előtérbe helyező pozitívizmus, a kalkulatív aspektusok túlsúlyát magukban foglaló elméletekkel szemben. (Nem utolsósorban a II. világháború után kibomló, a makroökonómiai aggregátumok irányítását célzó keynesianizmust érintő ordoliberalis bírálat magja is ez, a „kalkuláció” logikájának megengedhetetlen kiterjesztése). És noha az ordoliberalizmus módosult az idők folyamán, és magába szívott megannyi nem kontinentális elméleti reflexiót, az irányulás jogfilozófiai beállítottsága később is kritikával illette a „kalkulatív hatékonyság” előtérbe helyezését (Mestmäcker 2007). Foucault pedig egyáltalán nem tesz különbséget a két irányulás között, és azt a benyomást erősíti mintha az ordoliberalizmus is egyértelműen a jog ökonomizációjának híve lenne.<sup>18</sup>

Tovább bonyolítja a képet, hogy milyen módon értelmezi Foucault az általa Gary Becker-hez kapcsolt „humántőke”, és „hasznosságmaximalizáló szubjektivitás” gondolatát (Losoncz 2020: 78). Amint tudjuk, a francia gondolkodó, Becker közvetítésével formálja ki sokat emlegetett gondolatát a neoliberális szubjektivitás hordozójáról, aki

16 Az irányulás egyik legfontosabb képviselője Posner (1972).

17 A legmesszebbre Supiot megy, aki ezen amerikai irányulás és a szovjet instrumentalista jogi gondolkodás között ér tetten egybeesést: mindkét beállítottság a kalkulációt abszolutizálja, azaz a „kommunizmus és a kapitalizmus hibridizációja” játszódik le (Supiot 2005: 112).

18 Vatter (2018: 65) azzal a hipotézissel él, hogy miközben Foucault meghirdeti a „jog uralmának bevezetését a gazdaságba”, lényegében azt állítja, hogy a „*homo oeconomicus*” nem létezhet „*homo legalis*” nélkül. A szuverenitásra utaló bírálat pedig nem azt jelenti, hogy kiiktatta volna a jog teremtő szerepét. Ugyanakkor, Vatter meglehetősen határozatlan az ordoliberalizmussal kapcsolatban, amelyet ugyan futólag rögzít, de mélyebb elemzés nélkül, így az ordoliberalizmus kiegyenlítődik a neoliberalizmussal.

„önmaga vállalkozójává” válik, és saját lehetőségeivel „kalkulál” az életet a vállalkozás logikájához idomítva (Mussio 2018). Hovatovább, Foucault itt is megtévesztő állításokat tesz, és elhomályosítja az ordoliberalizmus tolmácsolását: Becker maga nem is emlegeti a „vállalkozót”, aki hagyományosan úgy részesül ünneplésben (Schumpeternél és másoknál), hogy „nem kalkulatív” kapacitásokat bontakoztat ki, sőt mi több, Foucault az ordoliberalis vállalkozásfilozófiát úgy hozza szóba, mintha az összefüggésbe lenne hozható a hasznosságmaximalizálás aktusával (minderről Christiaens 2019: 5). Valójában Foucault függőben hagyja azt a kérdést, hogy milyen különbségek nyílnak meg az ordoliberalizmus és az angolszász neoliberalizmus között.

Ugyanakkor, mindez nem véletlenszerű fejlemény az ordoliberalizmus konzervatív liberalizmusával (Dyson 2021) gyürkőző Foucault okfejtésében, és egyszersmind fényt derít a korábbi szkepszisemre, amely ugyan nem kívánja erre az egyetlen vonulatra redukálni az érvelést, ám nyomatékosítja, hogy fennáll egy zavaró „finalizmus” a diskurzusban. Valójában, maga Foucault ad teret az ökonomizációnak. Beszédes, hogy egy helyen arra a Pierre Rosanvallonra hivatkozik, mint egy különösen figyelemre méltó könyv szerzőjére, aki részt vett a vonatkozó kurzusokban (Foucault 1997a: 76, 2004: 326). Rosanvallon, aki egykori könyveiben még marxi terminológiát használ („áru”), a modernség geneziséét firtatja, és a liberalizmus kapcsán hasonlóan érvel, mint Foucault (a liberalizmus nem „doktrína”, hanem „kritikai reflexió” stb.). A legfontosabb azonban, hogy egy *Ersatz*-érvelést bonyolít le: az „árutársadalom” azért bukkant a felszínre, mert megoldotta azokat a bonyodalmakat, amelyekkel az újkori politikai filozófia nem tudott mit kezdeni (Rosanvallon 1989: 46; Chatriot 2019).<sup>19</sup> Következésképpen, az árugazdaság úgy kezdi el diadalútját, hogy betömve a lyukakat, kompenzálja a szerződésméletek deficitjeit, *ám ez azt is jelenti, hogy az újkori politikai filozófia „rejtélyének” az „expanzióban” lévő piac a megoldása* (Losoncz 2020: 77)

Ha ezt a mozzanatot beépítjük a foucault-i reflexivitásba, és az iménti elismerő gesztust nem udvariaskodásnak, hanem szimptomának tekintjük, úgy kénytelenek vagyunk azt gondolni, hogy az ordoliberalis neoliberalizmust visszamenőlegesen becsatolhatjuk a terjeszkedő piac építményébe. És érvelhetünk úgy, hogy a Foucault által elemzett ordoliberalizmusba zárt piacmodellt úgy kell értenünk, mint az újkori politika dilemmaíra adott, igaz történelmileg meghatározott, *ám mégiscsak teleologikusan kicsúcsosodó, „megoldás” realizációját*. Foucault sajátossága persze, hogy megmutatva a gazdasági észszerűségben rejlő politikai dimenziókat, a kormányzás (amely „formálja azt, ahogy cselekszik”, [Dean 2002: 119, 121; idézi Tellmann 2011: 285]) esernyője alá rendeli a piaci racionalitást, viszont mégis megengedi, hogy a kormányzás horizontjába kapaszkodóan ugyan, de ugyanezen racionalitás *túldeterminálja* a politikai igényeket támasztó praxist.

Csakhowy ezzel nem tudjuk megnyugtadni azokat, akik azon fáradoznak, hogy harmonizálják a különféle vonulatokat az életműben, így, hogy egybehangolják a politikát erőteljesen művelő, a politika mélyszerkezetét a háborúval merészen összekötő személyt,

---

<sup>19</sup> A Rosanvallon–Foucault-viszonyt említi Sawyer és Steinmetz–Jenkins (2019: XII) is. Ám az érvelés különbözik az itt kifejtettől.

a (neo)liberalizmus felett reflektáló gondolkodóval, aki a piaci depolitizáció és piac által közölt igazság problémamegoldó képességének apoteózisához jut el. És ennek okán értenünk kell azokat is, akik szóvá teszik, hogy Foucault esetében a politika szerepe ellentmondásos jelentéskörnyezetbe kerül (Rancière 2010: 218).

### Hatalom és erőszak

Térjünk vissza egy rövid időre a már szóba hozott (nyugat)németországi konstellációhoz, ám most már az ordoliberalizmus értelmezéséhez kapcsolódó orientáció rögzítése után! Tudjuk a különféle életrajzokból, hogy Foucault – az őt amúgy nagyon tisztelő – Deleuze-zel ellentétben határozottan visszautasította a Vörös Hadsereg Frakciójának erőszakvezérelte tevékenységét. Ám ez még nem nyújt magyarázatot a hatalom és az erőszak viszonylatához.

Foucault (1982: 221) egy jellegzetesen tisztázó írásában szétválasztja a hatalmat és az erőszakot (Losonc 2020: 48). Úgy húz választóvonalat a hatalom és az erőszak közé (ezt a gesztust Hannah Arendt is elvégezte, persze *mutatis mutandis*), hogy a hatalmat függővé teszi a „szabadság” létezésétől, az erőszakhoz pedig azt adja hozzá, hogy a „töri az embert”, és „közvetlenül” a „testre” irányul. Ezzel egyben tiltakozik minden olyan vélemény ellen, miszerint ő az erőszak értelmezésével semmibe veszi az észről, racionalitásról és nyelvről alkotott nyugati elképzeléseket. Eszerint ugyanis e hagyomány rétegei alatt olyan erőszakfölbukkanás érhető tetten, amely nem kerül a liberalizmus látószögébe. És tiltakozik Foucault akár azok ellen is, akik szerint ő megengedhetetlen folyamatosságot enged meg az erőszak és a hatalom között: így a hatalom normatív mérlegeléséről való lemondás azzal jár, hogy a differenciálatlan erőszakkoncepció nehezkedik rá a modernség értelmezésére (Honneth 1991; erről Menge 2019; lásd még Oksala 2012).

Sokfajta kontextusban szerepel nála az erőszak. Vannak olyan helyek, ahol expliciten az erőszakkal *szemben* határozza meg az eljárását (Losonc 2020: 104). Például arról szól, hogy az elemzést el akarja mozdítani az erőszaktól az azt „helyettesítő” „mikrofizikáig” (Foucault 2003: 18), vagy azt fontolgatja, hogy az emberközi kormányzásban megnyilatkozó hatalom szembenáll az „eszközszerű erőszakkal”, és a „vak erővel” (Foucault 2013: 79). Az is beszédes, hogy az „ellenállást” illetően kijelenti, hogy nem az „intézményekben megbúvó erőszakot” kell megcéloznia. Adódnak azonban olyan helyek is, ahol a „hatalom erőszakjáról” szól (Foucault 2013: 266). Vagy szó esik a „vágy erőszakjáról” is.

Voltaképpen az erőszak *teremtő* erejének előtérbe állítása része volt a liberalizmussal való konfrontációjának, amely a „háború elleni háborút” hirdette meg (Vatter 2002). És az életműhöz valóban társítható az erőszak összetett szemantikája: a diskurzushoz, az igazsághoz, a logosz megnyilatkozásaihoz olyan *nem* semlegességet, harcias jelentéseket ír hozzá, amelyek nem hagynak kétséget (Gros 2012). Elegendő lenne csupán néhány karakterisztikus idézetet kiemelni: „az igazság megszűnik a békéhez tartozni”, a „törvény nem megnyugtató”, a „háború a rend és az intézmények motorja”, a „politikai hatalom nem ott kezdődik, ahol a háború befejeződik”, a „törvénykönyvön a megszáradt vér”

található stb. „Pseudobékéről” beszél Foucault, amelynek talapzata alatt a latens „szociális” háború jelentései terjednek, a „stratégiát”, amely releváns fogalom az opusban, azért működteti a hegeli területen fogant dialektikával szemben, mert ez utóbbi túlságosan „pacifisztikus”, és feloldja az „ellentmondásokat” valamilyen teleologikus végeredményben (Foucault 1997b: 43–65).

Elfogadom azt a véleményt, miszerint a foucault-i eljárások, *pace* Honneth, nem tüntetik el a hatalmat az erőszak kontinuumában, hanem arra irányulnak, hogy megtartsák a hatalom és az erőszak közötti kapcsokat, de „nem mossák a kettőt egybe” (erről Menge 2019: 22; Oksala 2012: 13). Ám kérdés hogyan módosítja mindezt az ordoliberalális kormányozhatóság felettébb pozitív méltatása? A Foucault kéziratait gondozó Gros (2012) hívja fel a figyelmet arra, hogy a recepció túl gyorsan arra következtet, hogy 1976 és 1978 között Foucault fordulatot tett, és a politikát, a hatalom konfigurációját a háború távlatában magyarázó diskurzus helyett a bellicisztikus jelentésektől megtisztított kormányozhatóság elvét emelte ki. Ő nem ért egyet ezzel a meggondolással, mert szerinte a kibontott kormányzásfilozófiában továbbra is olyan konceptuálisan kibontott erőszakjelentések találhatók, amelyek nem engedélyezik, hogy cezúráról ejtsünk szót (lehetséges-e egyáltalán a háborúközvetített kormányzás? [Alliez és Lazzarato 2016: 36]). Ezenkívül, ne feledjük, mondja, a kormányozhatóság problematikája nem szakítható el a szabadság gyakorlásától, az itt megerősített hatalomfilozófia egyszerűen nem él a szabadság ténye nélkül – ez az alapja az „ellenállásnak” a kormányozhatóság kontextusában „bármikor újramezhető” gyakorlatnak is.

Meglehet, a szabadság ilyenén kidomborítását aligha lehet megkérdőjelezni (Schubert 2018: 57). Nem lehet továbbá mellőzni a szándékot, amely amúgy a „filozófiához” rendelődik hozzá: a *politikai észszerűség* „túlzó hatalmának” ellenőrzése (Foucault 1982: 210). Értelmezhetjük-e az ordoliberalizmust ennél fogva, mint az „excesszív” „politikai racionalitást”?

Azonban nekünk akkor is szóba kell hoznunk az erőszak kérdését az ordoliberalizmus, vagy az „ordoliberalizált biztonságállam” kapcsán. És nem a valamikori (nyugat)német történelem tapasztalati dimenzióival kapcsolatos adekváció problémáját óhajtom itt számonkérni, hanem olyan kérdéseket szeretnék forgatni, amelyek *konceptuális* jellegűek.

Kénytelen vagyok Foucault-val Foucault ellen fellépni. Mindenekelőtt, az ordoliberalizmus hozzájárulhat ahhoz, hogy megszabaduljunk attól a téves meggyőződéstől, hogy a neoliberalizmus mentes lehet az állami beavatkozás gyakorlásától – a *laissez-faire* logika ordoliberalis bírálata megvilágító erejű. Viszont akkor miként lehet értékelni egyáltalán az „*ordo*” nevében foganatosított represszív intézkedéseket, az „ordoliberalizált militáns állam” fellépését, amely nem semleges módon, de a „neoliberális” rendet hitelesítette? Az itt már idézett Hannah (2012: 127) jelzi, hogy az ordoliberalizmusról szóló előadásokban a korábbiakhoz képest (az 1977-ben kezdődő kormányozhatóságdiskurzusra gondol) Foucault *teljes egészében* „kizárja” a „represszív” állami gyakorlatot *mint konceptuális problémát*. Úgy tesz különbséget a *Rechtstaat* (jogállam), és a *Polizeistaat* (rendőrállam) között,<sup>20</sup> hogy az ordoliberalizmus eredményes kormányzási potenciáljait egyértelműen az előbbihez csatolja, így a „neoliberális” ordoliberalizmus megszabadul

20 A kettősségről lásd: Foucault (2004: 187).

még a represszió praktizálásának lehetőségeitől is. Egyetértek Hannah-val, aki azt fontolgatja – ismét túlmutatva az egykori (nyugat)német szituáción – hogy így fennáll annak a veszélye, hogy Foucault kirekeszti azt a lehetőséget is, hogy ama „biztonsági paktum” keretén belül, amelyet az „állam a neoliberalizált társadalommal” köt, ugyanezen állam a restaurált rend érdekében „*extralegális*” tevékenységekhez folyamodjon. Azonban így Foucault nem tud számot adni arról a tényről, amely amúgy rendszeresen szerepel a kortárs *kritikus* jogfilozófiai diskurzusokban, miszerint „maga a jog elve is illegálissá válhat” (Mattei és Plunder 2008).

Az említett szerző telitalálata, hogy ennek az a következménye, hogy ha akarja, ha nem, Foucault kivonja az erőszak lehetőségét *magáról a neoliberalizmus területéről*. Nem pusztán csak arról van szó, folytatja, hogy egy adott történelmi szituáció kapcsán „elhallgat” egy meggondolandó kérdést, hanem arról, hogy nem teszi lehetővé számunkra, hogy reflektáljunk (immáron a mi fogalmainkkal élve) *a neoliberais, „renaturalizáció”, és az erőszak viszonylatára*. Holott ez a kérdés mellőzhetetlen (Birsén 2020). Foucault az ordoliberalizmus dicséretével elérkezik egy olyan szintre, ahol az a vád, amellyel ő és Deleuze is illették a fenomenológiát (és a dialektikát), éspedig, hogy túlságosan „pacifisztikus”, bizony rá is vonatkozhat – így kerekedik ki a neoliberalizmus „*pacifikációja*”. Ez még akkor is kifejezi a valóságot, ha igent mondunk arra a véleményre, hogy mindez nem azt jelenti végérvényesen, hogy Foucault „konvertált”, és a korábban „*problematizált*” (neo)liberalizmus újdonsült szószólójává vált.<sup>21</sup>

Pontosabban az ordoliberalizmus felettébb kedvező méltatásának adódnak következményei: elbizonytalanodunk, hogy a hatalom és az erőszak kikényszerített, kimenetelszerű *merev kettéválasztásának* nem túlságosan nagy-e az ára? És újra kell gondolnunk az erőszak és a kormányozhatóság kérdésköreit.

## Konklúzió

Foucault mindenekelőtt figyelembe veszi azt a gondolatot, miszerint a „liberális naturalizmus” cserére összpontosító gondolkodása immáron nem képes megvalósítani a liberalizmus ígéreteit. A liberalizmus „politikai technológiája” csak neoliberalizmusként képes érvényre juttatni a kormányozhatóságot. A modernség fordulatot vesz, és a konkurencia felől értett piac képes igazságot gyártani egy olyan korban, amely nem támaszkodhat az igazság szubsztantív mércéire. Foucault számára lenyűgöző jelenség, hogy a neoliberalizmus számára legfontosabb változata, az ordoliberalizmus milyen módon képes működtetni a piac által közvetített igazságot és közvetíteni a „rend” és a felértékelte konkurencia között. Ez bizonyítékot jelent annak kapcsán, hogy a liberális naturalizmus alkonya után is lehetséges sikeres kormányozhatóság. Elmarasztalja az „államfóbiában szenvedő” értelmezéseket, hiszen az ordoliberalizmus elképzelhetetlen az erős állam nélkül. Ugyanakkor több kérdés is felmerül eljárása kapcsán: a) értelmezésének az a célja, hogy megmutassa a neo/ordoliberalizmus egyáltalán „intelligibilissé” tehető, elemzéseinek szelektív jellege viszont megkerüli az ordoliberalizmus konstitutív vonatkozásait, például azt a módot, ahogy a jog

21 Itt egyetértek Kocyba (2014: 79) állításaival. A vitákat lásd Provenzano (2016).

segítségével kívánta fegyelmezni az önműködő piacot; b) a német ordoliberalizmus helyzetét boncolgatva szétfeszíti a hatalom és az erőszak jelenségeit, megkérdőjelezve a nem dichotomikus módon értelmezett hatalom-erőszakrelációt. Azaz, Foucault úgy jut el a német ordoliberalizmust dicsőítő értelmezéséhez, hogy közben próbára teszi gondolkodásának alappilléreit, és elbizonytalanít bennünket gondolkodásának lényeges aspektusai kapcsán.

## Hivatkozott irodalom

- Abelshauser, Werner (2011): *Deutsche Wirtschaftsgeschichte*, 2. München: Beck.
- Alliez, Éric és Maurizio Lazzarato (2016): *Wars and Capital*. New York: Semiotext.
- Audier, Serge (2012): *Néo-libéralisme(s): un archeology intellectuelle*. Paris: Éditions Grasset&Fasquelle.
- Audier, Serge (2019): A Grand Misunderstanding: Foucault and German Neoliberalism, Then and Now. In *Foucault, Neoliberalism, and Beyond*. Stephen Sawyer és Daniel Steinmetz-Jenkins (szerk.). London: Rowman & Littlefield, 33–53.
- Bazzicalupo, Laura (2016): Economy as Logic of Government. *Paragraph* 39(1): 36–48. DOI: <https://doi.org/10.3366/para.2016.0182>
- Becher, Phillipp, Katrin Becker, Kevin Rösch és Laura Seelig (2021): Ordoliberal White Democracy, Elitism, and the Demos: The Case of Wilhelm Röpke. *Democratic Theory*, 8(2): 70–96. DOI: <https://doi.org/10.3167/dt.2021.080204>
- Berghahn, Volker és Brigitte Young (2012): Reflections on Werner Bonefeld's "Freedom and the Strong State: On German Ordoliberalism" and the Continuing Importance of the Ideas of Ordoliberalism to Understand Germany's (Contested) Role in Resolving the Eurozone Crisis. *New Political Economy* 18(5): 768–778. DOI: <https://doi.org/10.1080/13563467.2013.736959>
- Biebricher, Thomas (2012): Foucault and the Politics of Rights. *Journal of Political Power*. 5(2): 301–318. DOI: <https://doi.org/10.1080/2158379X.2012.698904>
- Biebricher, Thomas (2018): Zur Ordoliberalisierung Europas, Replik auf Hien und Joerges. *Leviathan* 46(2): 170–188. DOI: <https://doi.org/10.5771/0340-0425-2018-2-170>
- Biebricher, Thomas (2008): Genealogy and Governmentality. *Journal of the Philosophy of History* 2(3): 363–396. DOI: <https://doi.org/10.1163/187226308X336001>
- Birsan, Filip (2020): *The Rise of Neo-liberalism and the Decline of Freedom*. London: Palgrave, Macmillan.
- Bonefeld, Werner (2012): Freedom and the Strong State: On German Ordo-liberalism. *New Political Economy* 17(5): 633–656. DOI: <https://doi.org/10.1080/13563467.2012.656082>
- Böckenförde, Ernst-Wolfgang (2017): Ordnungdenken. In *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Joachim Ritter (szerk.). Darmstadt, Schwabe, Verlag Basel, 1971–2007.
- Böhm, Andreas és Dirk Martin (2022): *Foucalt'scher Begriffsrealismus*. Interneten: [http://old.links-netz.de/pdf/T\\_boehm\\_begriffsrealismus.pdf](http://old.links-netz.de/pdf/T_boehm_begriffsrealismus.pdf) (letöltve: 2022. október 14).
- Böhm, Franz (1973): Die Kampfansage an Ordnungstheorie und Ordnungspolitik. Zu einem Aufsatz im *Kyklos*. *Ordo* (24): 11–48.
- Bruno, Federico (2019): *Ordoliberalism and the Reform of the European Economic Governance during the Euro Crisis*. Doctoral Thesis. Milánó: Università degli Studi di Milano. DOI: [https://doi.org/10.13130/bruno-federico\\_phd2020-07-07](https://doi.org/10.13130/bruno-federico_phd2020-07-07)
- Chatriot, Alain (2019): Restocking the Storehouse of Democratic Ideas Pierre Rosanvallon at the Collège de France (2002–2018). In *Pierre Rosanvallon's Political Thought*. Olivier Flügel-Martinsen, Franziska Martinsen, Stephen W. Sawyer, Daniel Schulz (szerk.). Bielefeld: Bielefeld University Press, 119–132. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv2f9xsm3.10>
- Christiaens, Tim (2019): The entrepreneur of the self beyond Foucault's neoliberal homo oeconomicus. *European Journal of Social Theory* 23(4): 1–19. DOI: <https://doi.org/10.1177/1368431019857998>
- Cooper, Melinda (2020): Risk, Insurance, Security Ewald's History of The Welfare State. In *The Birth of Solidarity*. François Ewald. Durham: Duke University Press, XIII–XXVII.
- Dean, Mitchell (1999): *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. London: Sage.
- Dean, Mitchell (2002): Powers of Life and Death beyond Governmentality. *Cultural Values* 6(1–2): 119–138. DOI: <https://doi.org/10.1080/1362517022019775>

- Dyson, Kenneth (2021): *Conservative Liberalism, Ordo-Liberalism, and the State*. Oxford: Oxford University Press.
- Foucault, Michel (1977): Vérité et pouvoir: entretien avec M. Fontana. *L'Arc* (70): 16–26.
- Foucault, Michel (1982): *Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Foucault, Michel (1993): Qu' est-ce que les Lumières? *Magazin Littéraire* (207): 35–39.
- Foucault, Michel (1994a): *Dits et écrits IV. 1980–1988*. Paris: Gallimard.
- Foucault, Michel (1994b): *Dits et écrits II. 1970–1975*. Paris: Gallimard.
- Foucault, Michel (1997a): *Society Must Be Defended, Lectures at the Collège de France, 1975–76*. New York: Picador.
- Foucault, Michel (1997b): *The Essential Works of Michel Foucault 1954–1984, Vol. 1*. New York: The New Press.
- Foucault, Michel (2003): *Le pouvoir psychiatrique, Cours au Collège de France (1973–1974)*. Paris: Gallimard, Seuil.
- Foucault, Michel (2004): *Naissance de la biopolitique*. Paris: Gallimard, Seuil.
- Foucault, Michel (2013): *Philosophie*. Paris: Gallimard.
- Gehring, Petra (2007): Foucaults „juridischer“ Machttyp, die „Geschichte der Gouvernementalität“ und die Frage nach Foucaults Rechtstheorie. In Michel Foucaults „Geschichte der Gouvernementalität“ in den Sozialwissenschaften. Susanne Krasmann, és Michael Volkmer (szerk.). Bielefeld: Transcript, 157–179.
- Germann, Julius (2021): *Unwitting Architect: German Primacy and the Origins of Neoliberalism*. Stanford: Stanford University Press.
- Gros, Frédéric (1996): *Michel Foucault*. Paris: PUF.
- Gros, Frédéric (2012): Foucault, penseur de la violence. *Cités* 50(2): 75–86. DOI: <https://doi.org/10.3917/cite.050.0075>
- Hannah, Matthew (2012): Foucault's "German Moment": Genealogy of a Disjuncture. *Foucault Studies* (13): 116–137. DOI: <https://doi.org/10.22439/fs.v0i13.3460>
- Haselbach, Dieter (1991): *Autoritärer Liberalismus und Soziale Marktwirtschaft: Gesellschaft und Politik im Ordoliberalismus*. Baden-Baden: Nomos.
- Hesse, Jan-Otmar (2006): „Der Mensch des Unternehmens und der Produktion“. Foucaults Sicht auf den Ordoliberalismus und die „Soziale Marktwirtschaft“. *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History* (3): 291–296.
- Hien, Josef (2019): The Religious Foundations of the European Crisis. *Journal of Common Market Studies* 57(2): 185–204. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcms.12635>
- Hien, Josef és Christian Joerges (2018): Dead Man Walking: Current European Interest in the Ordoliberal Tradition. *European Law Journal* 24(2–3): 142–146. DOI: <https://doi.org/10.1111/eulj.12277>
- Hien, Josef és Christian Joerges (szerk.) (2017): *Ordoliberalism, Law and the Rule of Economics*. Oxford: Hart Publishing. DOI: <https://10.5040/9781509919079>
- Hien, Josef és Christian Joerges (2017): Das aktuelle europäische Interesse an der ordoliberalen Tradition. *Leviathan* 45(4): 459–493. DOI: <https://doi.org/10.5771/0340-0425-2017-4-459>
- Honneth, Axel (1991): *The Critique of Power: Reflective Stages in a Critical Social Theory*. Cambridge: MIT Press.
- Hunt, Alan (1992): Foucault's Expulsion of Law: toward a Retrieval. *Law & Social Inquiry* (17): 1–38. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.1992.tb00927.x>
- Kaiser, Joseph (1988): Konkretes Ordnungsdenken. In *Complexio Oppositorum*. Helmut Quaritsch (szerk.). Berlin: Duncker & Humblot, 319–331.
- Kocyba, Hermann (2014): Die „eigenartige Nachbarschaft“ von Ordoliberalismus und Frankfurter Schule: Michel Foucault über das „Deutsche Modell“. *i-lex* (21): 75–95.
- Kolev, Stefan, Nils Goldschmidt és Jan-Otmar Hesse (2019): Debating liberalism: Walter Eucken, F. A. Hayek and the early history of the Mont Pèlerin Society. *The Review of Austrian Economics* 33(4): 433–463. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11138-019-0435-x>
- Krärup, Troels (2019): 'Ordo' versus 'Ordnung': Catholic or Lutheran Roots of German Ordoliberal Economic Theory?. *International Review of Economics* 66(3): 305–323. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12232-019-00323-y>
- Kundnani, Hans (2015): *The Paradox of German Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Landa, Ishay (2018): *Fascism and the Masses The Revolt Against the Last Humans, 1848–1945*. London: Routledge.
- Lindner, Urs (2006): Alles Macht, oder was? Foucault, Althusser und kritische Gesellschaftstheorie. *PROKLA. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft* 145(4): 583–609. DOI: <https://doi.org/10.32387/prokla.v36i145.539>
- Losoncz, Alpar, Sonja Bunčić és Andrea Ivanišević (2019): Ordoliberal Articulation of Law-Economy Complex. *Pravni zapisi* 10(2): 358–381. DOI: <https://doi.org/10.5937/pravzap0-23830>
- Losoncz, Alpar (2021): Ordoliberalism In The Epoch Of Pandemy. *Belvedere Meridionale* 33(3): 57–75. DOI: <https://doi.org/10.14232/belv.2021.3.3>
- Losoncz, Alpar (2020): *A formakereső ellenállás. Újvidék/Budapest: Forum/Napvilág.*

- Macey, David (1993): *The Lives of Michel Foucault*. New York: Pantheon.
- Marciano, Alain (2007): Value and Exchange in Law and Economics: Buchanan versus Posner. *Review of Austrian Economics* 20(2): 187–200. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11138-007-0018-0>
- Mattei, Ugo és Laura Nader (2008): *Plunder: When the Rule of Law is Illegal*. London: Blackwell Publishing.
- Maull, Hann W. (2013): „Zivilmacht”: *Karriere eines Begriffs. Abschiedsvorlesung am 3. Mai 2013*. Interneten: [http://www.uni-trier.de/fileadmin/fb3/POL/Maull/Abschiedsvorlesung\\_Rev.pdf](http://www.uni-trier.de/fileadmin/fb3/POL/Maull/Abschiedsvorlesung_Rev.pdf). (letöltve: 2022. október 14).
- Mestmäcker, Ernst-Joachim (2005): *A Legal Theory without Law Posner v. Hayek on Economic Analysis of Law*. Tübingen: Mohr Siebeck és Walter Eucken Institute.
- Miller, Neal (2018): Critique and neoliberalism in Michel Foucault. *College of Liberal Arts & Social Sciences Theses and Dissertations* (259). Interneten: [https://via.library.depaul.edu/etd/259\\_chel](https://via.library.depaul.edu/etd/259_chel), 126 (letöltve: 2022. október 14).
- Mitchell, William és Thomas Fazi (2017): *Reclaiming the State*. London: Pluto Press.
- Mussio, Alessio (2018): Human Capital and Self-Entrepreneurship. The Concept of Robbed Time. *Cuadernos de Bioética* 29(96): 193–201. DOI: <https://doi.org/10.30444/CB.6>
- Oksala, Johanna (2017): Ordoliberalism as Governmentality. In *The Birth of Austerity*. Thomas Biebricher és Frieder Vogelmann (szerk.). London and New York: Rowman and Littlefield, 181–197.
- Oksala, Johanna (2012): *Foucault, Politics, and Violence*. Evanston: Northwestern University Press.
- Pal, Maia (2018): 'My Capitalism Is Bigger than Yours!' Against Combining 'How the West Came to Rule' with 'The Origins of Capitalism'. *Historical Materialism* 26(3): 99–124. DOI: <https://doi.org/10.1163/1569206X-00001532>
- Posner, Richard (1993): *Economic Analysis of Law*. 5th edn. New York: Aspen Law & Business.
- Provenzano, Luca (2016): *Foucault and Neoliberalism Conference Report*. Interneten <https://blogs.law.columbia.edu/foucault1313/author/lucaprovenzano/> (letöltve: 2022. október 14).
- Ptak, Ralf (2004): *Vom Ordoliberalismus zur Sozialen Marktwirtschaft*. Wiesbaden: Springer.
- Prozorov, Sergei (2022): *Biopolitics after Truth. Knowledge, Power and Democratic Life*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Rancière, Jacques (2010): Biopolitique ou politique. In Rancière: Jacques *Et tant pis, Pour les gens fatigués*. Paris: Éd. Amsterdam, 215–223.
- Rosanvallon, Pierre (1989): *Le libéralisme économique*, Paris: Éditions de Seuil.
- Saar, Martin (2007): *Genealogie als Kritik, Eine Geschichte des Subjekts nach Nietzsche und Foucault*. Frankfurt: Campus.
- Schubert, Karsten (2018): *Freiheit als Kritik. Sozialphilosophie nach Foucault*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Scicluna Nicole, és Stefan Auer (2019): From the Rule of Law to the Rule of Rules: Technocracy and the Crisis of EU Governance. *West European Politics* 42(7): 1420–1442. DOI: <https://doi.org/10.1080/01402382.2019.1584843>.
- Scott, James (1998): *Seeing like a State*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Slobodian, Quinn (2018): *Globalists: The End of Empire and the Birth of Neoliberalism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Supiot, Alain O. (2005): *Governance by Numbers*. Oxford and Portland: Hart Publishing.
- Specter, Matthew (2022): *The Atlantic Realists, Empire and International Political Thought Between Germany and the United States*. California and Stanford: Stanford University Press.
- Tellmann, Ute (2011): The Economic beyond Governmentality: The Limits of Conduct. In *Governmentality*. Ulrich Bröckling, Susanne Krasmann and Thomas Lemke (szerk.). New York: Routledge. 285–304.
- Tellmann, Ute (2009): Foucault and the Invisible Economy. *Foucault Studies* (6): 5–24.
- Toscano, Alberto (2010): Resistance and Revolt in Pre-Political Times. *Pli* (30): 1–22.
- Torsten, Menge (2019): Violence and the Materiality of Power. *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 25(6): 761–786. DOI: <https://doi.org/10.1080/13698230.2019.1700344>
- Vatter, Miguel (2002): La Politique comme guerre: formule pour une démocratie radicale. *Multitudes* 2(9): 101–115. DOI: <https://doi.org/10.3917/mult.009.0101>
- Vatter, Miguel (2018) Foucault and Becker. A Biopolitical Approach to Human Capital and the Stability of Preferences. In *The Politics of Legality in a Neoliberal Age*. Ben Golder and Daniel McLoughlin (szerk.). New York: Routledge, 64–83.
- Wegmann, Milene (2002): *Früher Neoliberalismus und Europäische Integration*. Baden-Baden: Nomos.

Losoncz Alpár

egyetemi tanár, filozófus, Újvidéki Egyetem